

Journal of
Comparative Law Review
(JCL)

DOI: 10.22059/JCL.2022.343373.634360

**Traditional Requirements in Executing a Will and Their
Place in the Electronic Will; A Comparative Study of Iranian
and American Law**

Bakhtiar Abasloo¹ | Ehsan Bahramy²

1. Corresponding Author; Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran. Email: abaslob@yahoo.com
2. Ph.D. Candidate in Private Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: e_bahramy@sbu.ac.ir

Article Info

Paper Research:
Research Article

Received:
2022/05/20
Accepted:
2022/08/06

Keywords:
*Electronic Will,
Execution, Testator,
Traditional
Requirements, Will.*

How To Cite

Publisher

Abstract

In most legal systems of the world, the execution of a will requires the observance of certain requirements. These requirements, which traditionally deal with paper wills, have given rise to formal, holographic, and secret wills in Iranian law, and to formal, holographic, and notarized wills in American law. An important question that arises with the advancement of technology and the development of electronic communications is: if the testator wants to execute a will in the electronic space, what place will these traditional requirements have in it? In other words, are traditional requirements followed in executing an electronic will or not? In this article, an attempt is made to provide an answer to this question through the library method. In this regard, while reviewing the traditional requirements of executing a will, the hypothesis is proved that in Iranian law, traditional requirements are followed in electronic will-making; requirements that, due to some shortcomings in the field of legislation, have prevented the electronic execution of formal and secret wills. In American law, however, there is a disagreement: on the one hand, the famous Castro and Horton cases in judicial proceedings and the Uniform Electronic Wills Act imply that electronic wills follow traditional requirements. On the other hand, the Nevada Statute, after deviation from traditional requirements, has introduced new requirements for executing electronic wills.

Abasloo, Bakhtiar; Bahramy, Ehsan (2022). Traditional Requirements in Executing a Will and Their Place in the Electronic Will; A Comparative Study of Iranian and American Law. *Comparative Law Review*, 13 (2), 653-674.

University of Tehran Press.

دوفصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی

سال ۱۳، شماره ۲، شماره پیاپی ۲۶
پاییز و زمستان ۱۴۰۱، ۶۵۳-۶۷۴

DOI: 10.22059/JCL.2022.343373.634360

تشریفات سنتی تنظیم وصیت‌نامه و جایگاه آن در وصیت الکترونیکی؛ مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و امریکا

بختیار عباسلو^۱ | احسان بهرامی^۲

۱. نویسنده مسئول؛ استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.
رایانامه: abaslob@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
رایانامه: e_bahramy@sbu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	در اکثر نظام‌های حقوقی دنیا، تنظیم وصیت‌نامه مستلزم رعایت پاره‌ای تشریفات است. این تشریفات که به‌طور سنتی ناظر به وصیت‌نامه‌های کاغذی است، سبب پیدایش وصیت‌نامه‌های رسمی، خودنوشت و سری در حقوق ایران و وصیت‌نامه‌های رسمی، خودنوشت و محضری در حقوق امریکا شده است. پرسش مهمی که با پیشرفت فناوری و گسترش ارتباطات الکترونیکی مطرح می‌شود، این است که اگر موصی بخواهد در فضای الکترونیکی وصیت‌نامه‌ای تنظیم کند، تشریفات سنتی چه جایگاهی در آن خواهد داشت؟ به دیگر بیان، آیا در تنظیم وصیت الکترونیکی از تشریفات سنتی تبعیت می‌شود یا از آن عدول می‌گردد؟ در این مقاله، با روش کتابخانه‌ای، پاسخ این پرسش ارائه می‌شود. در این راستا، ضمن مرور تشریفات سنتی تنظیم وصیت‌نامه، این فرضیه اثبات می‌گردد که در حقوق ایران، تنظیم وصیت‌نامه الکترونیکی تابع تشریفات سنتی است؛ تشریفات که به دلیل برخی کمبودها در عرصه تقنین، مانع از تنظیم الکترونیکی وصیت‌نامه‌های رسمی و سری شده است. اما در حقوق امریکا مسئله، اختلافی است: از یک سو، پرونده‌های مشهور کاسترو و هورتون در رویه قضایی و قانون متحدالشکل وصایای الکترونیکی، دلالت بر تبعیت وصایای الکترونیکی از تشریفات سنتی دارند و از سوی دیگر، قانون وصایای نوادا پس از عدول از تشریفات سنتی، تشریفات جدیدی را برای تنظیم وصیت الکترونیکی وضع نموده است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۳۰	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۱۵	
کلیدواژه‌ها: تشریفات سنتی، تنظیم، موصی، وصیت الکترونیکی، وصیت‌نامه.	
استناد	عباسلو، بختیار؛ بهرامی، احسان (۱۴۰۱). تشریفات سنتی تنظیم وصیت‌نامه و جایگاه آن در وصیت الکترونیکی؛ مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و امریکا. <i>مطالعات حقوق تطبیقی</i> ، ۱۳ (۲)، ۶۵۳-۶۷۴
ناشر	مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

مقدمه

وصیت، عملی حقوقی است که به موجب آن، شخص به طور مستقیم یا در نتیجه مسلط گردانیدن دیگران، در اموال یا حقوق خود برای بعد از فوت تصرف می‌کند (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ج ۳: ۲۲۹). برای اینکه عمل حقوقی وصیت به نحو صحیح منعقد و در دادگاه پذیرفته شود، علاوه بر لزوم رعایت قواعد ماهوی نظیر قصد انشا، رضایت، اهلیت و ... قواعد شکلی مشخصی نیز باید رعایت شود (ماده ۲۹۱ قانون امور حسبی^۱). لزوم رعایت قواعد شکلی که اصطلاحاً تشریفات تنظیم وصیت‌نامه گفته می‌شود، زمانی به تصویب قانون‌گذار رسیده که گسترش فناوری و استفاده از ابزارهای الکترونیکی، در سطحی که امروزه شاهد آن هستیم، نبوده‌است. در حقیقت، فضای حاکم بر وضع تشریفات یادشده در ق.ا.ح. و حتی قبل از آن در قانون راجع به طرز تنظیم وصیت‌نامه^۲ در سال ۱۳۱۷، فضایی کاملاً سنتی و غیرالکترونیکی بوده است. از این رو، اینک این پرسش مطرح می‌شود: اگر موصی بخواهد در عصر کنونی وصیت‌نامه خویش را در بستر فضای الکترونیکی تنظیم نماید، از چه تشریفات باید پیروی کند؟ آیا وصیت‌نامه الکترونیکی او همچنان تابع تشریفات سنتی ذکرشده در ق.ا.ح. است یا خیر؟ اگر پاسخ مثبت است، این تشریفات چگونه در فضای الکترونیکی محقق می‌شود؟ برای مثال، وصیت خودنوشت چگونه ممکن است با دستخط موصی در یک تلفن همراه نوشته شود؟ اگر پاسخ منفی است، آیا تشریفات باید جایگزین این تشریفات سنتی شود یا به دلیل عدم رعایت تشریفات سنتی، وصیت الکترونیکی در دادگاه قابل پذیرش نخواهد بود (ماده ۲۹۱ ق.ا.ح.)؟

در پاسخ به این پرسش، ادبیات حقوقی ایران بسیار فقیر است. در آثار علمای حقوق، ردّ پای از وصیت الکترونیکی ملاحظه نمی‌شود؛ چه رسد به اینکه در مقام شناسایی جایگاه تشریفات سنتی در این نوع وصایا برآمده باشند. در سایر آثار پژوهشی نیز کوچک‌ترین اشاره‌ای به این بحث نشده است. روی دیگر این سکه، اما در نظام حقوقی امریکا قابل مشاهده است. در این کشور، پس از طرح دو پرونده در رویه قضایی که امروزه به مشهورترین پرونده‌ها در حوزه وصیت الکترونیکی تبدیل شده، بحث جایگاه تشریفات سنتی در وصیت الکترونیکی اهمیت قابل توجهی پیدا کرده است. قانون‌گذاران این کشور نیز اقدامات تقنینی قابل توجهی در این زمینه انجام داده‌اند؛ تا آنجا که در حال حاضر، شاهد قانون متحدالشکل وصایای الکترونیکی در این نظام حقوقی هستیم.

گسترش روزافزون استفاده انسان‌ها از ابزارهای الکترونیکی نظیر رایانه‌های شخصی و قابل حمل و نیز تلفن‌های همراه بیان‌گر این است که در آینده نزدیک و چه بسا در حال حاضر، بسیار هستند انسان‌هایی که از این وسایل و ابزارها استفاده می‌کنند تا آخرین اراده‌های خویش را در

۱. به اختصار: ق.ا.ح.

۲. به اختصار: ق.ر.ط.ت.و.

قالب عمل حقوقی وصیت ابراز نمایند. از این رو، ضرورت انجام پژوهشی که بتواند در حقوق ایران، جایگاه تشریفات سنتی را در خصوص وصایای الکترونیکی روشن نماید، انکارناپذیر است. در این راستا، مطالعه نظام حقوقی امریکا که سوابق قابل توجهی در این زمینه دارد، می‌تواند گزینه مناسبی برای مطالعه تطبیقی باشد.

از این رو، پژوهش حاضر با روش کتابخانه‌ای نگاشته می‌شود تا نخست، مروری بر تشریفات سنتی تنظیم وصیت‌نامه در حقوق امریکا و ایران داشته باشد؛ چراکه شناسایی جایگاه تشریفات سنتی در تنظیم وصیت‌نامه‌های الکترونیکی مستلزم روشن شدن تشریفات سنتی در این دو نظام حقوقی است. در گام دوم، جایگاه تشریفات سنتی در تنظیم وصایای الکترونیکی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این راستا، ابتدا به دو پرونده جریان‌ساز کاسترو و هورتون در رویه قضایی امریکا پرداخته می‌شود و سپس، موضع قانون وصایای الکترونیکی ایالت نوادا و قانون متحدالشکل وصایای الکترونیکی مد نظر قرار می‌گیرد.^۱ در ادامه، جایگاه بحث در حقوق ایران مطالعه می‌شود. به این منظور، ابتدا قوانین موضوعه بررسی، و سپس موانع اعمال قوانین موضوعه ذکر می‌شود و در نهایت، راهکارهای مناسب جهت رفع این موانع ارائه می‌گردد.

۱. تشریفات سنتی تنظیم وصیت‌نامه

۱.۱. حقوق امریکا

در حقوق امریکا به‌طور سنتی هرگاه صحبت از انشای وصیت مطرح می‌شود، سخن از میرز خارجی آن یعنی وصیت‌نامه نیز در میان است. از این رو، انشای وصیت در این کشور دیرنگامی است که مستلزم رعایت تشریفات است که در قانون پیش‌بینی شده است (Mann, 1994: 1035). این تشریفات اولین بار به‌صراحت در قانون انگلیسی تقلب‌ها (English Statute of Frauds) در سال ۱۶۷۶ بیان شد و بعداً در قانون وصایا (Wills Act) مصوب سال ۱۸۳۷ و قانون اصلاح قانون وصایا (Wills Act Amendment Act) مصوب ۱۸۵۲ مجدداً مورد تصریح قرار گرفت (Fitzgibbons, 1967: 293). بر این بنیاد، یک وصیت‌نامه باید با تمام تشریفات قانونی حاکم بر آن مطابقت داشته باشد تا بتواند در رسیدگی قضایی مورد تأیید دادگاه قرار گیرد (Sitkoff & Dukeminier, 2017: 146). اجرای ناقص این تشریفات، به یک فرض قطعی از بی‌اعتباری وصیت منجر می‌شود (Sitkoff & Dukeminier, 2017: 162). این فرض می‌تواند دو اثر داشته باشد؛ از یک سو، از اثبات ادعاهای کذب جلوگیری می‌کند و از سوی دیگر، ممکن

۱. قانون وصایای الکترونیکی نوادا از این جهت که نخستین قانون در زمینه وصایای الکترونیکی در ایالات متحده امریکا محسوب می‌شود و همچنین، تفاوت‌های قابل توجهی با قانون متحدالشکل وصایای الکترونیکی دارد، در این پژوهش مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

است در برخی مصادیق، قصد واقعی موصی را نادیده بگیرد و به ردّ برخی از ادعاهای صحیح نیز بینجامد (Sitkoff & Dukeminier, 2017: 146).

حقوق امریکا به‌طور سنتی دو نوع وصیت‌نامه رسمی (Formal Will) و خودنوشت (Holographic Will) را به رسمیت می‌شناسد (McGovern Jr. & Others, 2001: 197, 198; Sitkoff & Dukeminier, 2017: 197, 198). این وصیت‌نامه‌ها دو نوع تشریفات مشترک دارند؛ اولاً هر دو باید به صورت مکتوب تنظیم شوند (McGovern Jr. & Others, 2001: 198, 217-218) و ثانیاً هر دو باید به امضای موصی برسند (Hall, 2019: 341). افزون بر این، شرط شکلی سومی نیز وجود دارد که بسته به رسمی یا خودنوشت بودن وصیت‌نامه، متفاوت است. وصیت‌نامه رسمی باید حداقل از سوی دو شاهد در حضور موصی، گواهی و امضا شود (McGovern Jr. & Others, 2001: 204, 210). این درحالی است که وصیت‌نامه خودنوشت، نیازی به شهادت شهود ندارد و به‌جای آن، وصیت‌کنندگان عموماً باید متن وصیت را با دستخط خود بنویسند (Sitkoff & Dukeminier, 2017: 198, 208-210)؛ (McGovern Jr. & Others, 2001: 210, 213-214).

وصیت‌نامه خودنوشت را تقریباً نیمی از ایالت‌ها به رسمیت می‌شناسند و در این میان، تقریباً یک سوم از ایالت‌ها مقرر می‌کنند که وصیت‌نامه باید به‌طور کامل با دستخط موصی نوشته و امضا شود و دارای تاریخ به خط خود او باشد (Sitkoff & Dukeminier, 2017: 198, 208-210). یک سوم از ایالت‌ها مقرر می‌دارند که صرفاً لازم است محتوا و مقصود اصلی موصی به خط او نوشته شود و لازم نیست عباراتی نظیر کلمات از پیش چاپ‌شده به دستخط او تنظیم گردد (Sitkoff & Dukeminier, 2017: 208-210). یک سوم از ایالت‌ها نیز ضمن پذیرش رویکرد اخیر، اجازه می‌دهند که ذی‌نفع وصیت بتواند با استفاده از ادله اثبات دعوا، جهت روشن شدن قصد موصی، امری به جز آنچه را با دستخط موصی نوشته شده است، اثبات نماید (Sitkoff & Dukeminier, 2017: 208-210). افزون بر این دو نوع وصیت‌نامه، دو ایالت کلرادو و داکوتای شمالی، وصیت‌نامه محضری (Notarized Will) را نیز به رسمیت می‌شناسند؛ وصیت‌نامه‌ای که تنظیم آن مستلزم حضور یک سردفتر اسناد رسمی به جای شهود است (Hall, 2019: 341; Sitkoff & Dukeminier, 2017: 197-198).

۲.۱. حقوق ایران

با وضع ق.ر.ط.ت.و. در سال ۱۳۱۷، تنظیم وصیت‌نامه با لزوم رعایت زنجیره‌ای از تشریفات همراه شد. به‌موجب ماده نخست این قانون: «وصیت‌نامه اعم از اینکه راجع باشد به وصیت عهدی یا تملیکی منقول یا غیرمنقول ممکن است به‌طور رسمی یا خودنوشت یا سری تنظیم

شود». این قانون که سه نوع وصیت‌نامه را به رسمیت شناخته، برای تنظیم هر یک تشریفات را تعیین نموده است. بر اساس ماده ۲ این قانون: «ترتیب تنظیم وصیت‌نامه رسمی و اعتبار آن به طوری است که برای اسناد تنظیم شده در دفاتر اسناد رسمی مقرر است». بر این بنیاد، وصیت‌نامه زمانی رسمی محسوب می‌شود که در دفاتر اسناد رسمی و با رعایت شرایط مربوط به این دفاتر، تنظیم شده باشد.

ماده ۳ قانون یادشده، تشریفات تنظیم وصیت‌نامه خودنوشت را این گونه اعلام نموده است: «وصیت‌نامه خودنوشت در صورتی معتبر است که تمام آن به خط موصی نوشته شده و دارای تاریخ روز و ماه و سال به خط موصی بوده و به امضاء او رسیده باشد». بر این اساس، برای خودنوشت تلقی شدن وصیت، لازم است که متن وصیت و تاریخ تنظیم آن به روز و ماه و سال به دستخط موصی نگارش شود و به امضای او برسد.

در خصوص تشریفات تنظیم وصیت‌نامه سری، در ماده ۴ قانون پیش گفته می‌خوانیم: «وصیت‌نامه سری ممکن است به خط موصی یا به خط دیگری باشد ولی در هر صورت باید به امضاء موصی برسد و به ترتیبی که برای امانت اسناد در قانون ثبت اسناد مقرر گردیده، در اداره ثبت اقامتگاه موصی یا محل دیگری که در آیین‌نامه وزارت دادگستری معین می‌گردد، امانت گذارده می‌شود». بر پایه این مقرر، جهت سری تلقی شدن وصیت‌نامه، کافی است که امضای موصی بر روی وصیت مکتوب، درج شود و سپس، وصیت‌نامه بر اساس مقررات ابداع امانات در قانون ثبت اسناد و املاک^۱، نزد اداره ثبت به امانت داده شود.

در ماده ۱۶ این قانون، رعایت تشریفات یادشده با ضمانت اجرا مواجه گردید. بر اساس این مقرر: «هر وصیتی که به ترتیب مذکور در این قانون واقع نشده باشد، در مراجع رسمی پذیرفته نمی‌شود مگر اینکه اشخاص ذی‌نفع در ترکه به صحت وصیت اقرار نمایند». بر این اساس، عدم رعایت تشریفات تنظیم وصیت‌نامه، به عدم پذیرش هرگونه وصیت در مراجع رسمی نظیر دادگاهها منجر خواهد شد؛ مگر در فرضی که ذی‌نفع ترکه مانند وارث به صحت وصیت ادعایی اقرار کرده باشد.

با وضع ق.ا.ج. در سال ۱۳۱۹، مفاد مقررات پیش گفته عیناً در مواد ۲۷۶ تا ۲۸۰ و همچنین، ماده ۲۹۱ این قانون منعکس گردید. ذکر مجدد این تشریفات در ق.ا.ج. سبب شد برخی، وصیت را یک عمل حقوقی تشریفات بداند (عمید، ۱۳۲۱: ۱۳۶-۱۳۵). همچنین برخی حقوق دانان مقرر داشتند: «... در موارد عادی، طرق اثبات وصیت بر تنظیم صور سه‌گانه وصیت‌نامه مسدود شده که نتیجه آن موضوعیت، وصیت‌نامه‌های سه‌گانه است» (محقق داماد، ۱۳۸۷: ۲۰۹). برخی نیز این چنین اشاره کردند: «در قانون امور حسبی برای وصیت‌نامه قابل پذیرش در دادگاهها سه شکل پیش‌بینی شده است: ۱- خودنوشت ۲- رسمی ۳- سری (ماده ۲۷۶) و هر سند که خارج از این

۱. به اختصار: ق.ث.ا.ا.

سه شکل باشد، به‌عنوان وصیتنامه، پذیرفته نمی‌شود، هرچند که اصالت آن مورد تردید و انکار قرار نگیرد» (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ج ۳: ۳۸۸).

رویه قضایی نیز از این تشریفات سنتی مغفول نمانده است. برای مثال، در دادنامه شماره ۱۱۹۰۶۱۱۸۰۶۸۳۹۰۰۱۱۸۰۶۸۳۹۰۰ مورخ ۲۲ آبان ۱۴۰۰ صادره از شعبه ۲۲ دادگاه عمومی حقوقی تهران، چنین می‌خوانیم: «ماده ۲۹۱ فوق صراحت بر این امر دارد که وصیتی که به ترتیب فصل ششم راجع به وصیت در قانون امور حسبی نباشد در مراجع رسمی پذیرفته نیست و اگر وصیت دیگر غیر از سه نوع وصیت فوق پذیرفته شود، ماده ۲۹۱ لغو خواهد بود». همچنین، شعبه هفتم دیوان عالی کشور در خصوص وصیت‌نامه ابرازی در پرونده موضوع دادنامه شماره ۷/۱۰۹۲ مورخ ۱ دی ۱۳۷۰، این‌گونه اظهار نظر کرده است: «وصیت‌نامه ابرازی مطابق ماده ۲۷۶ ق.ا.ج. تنظیم نگردیده است و مستنداً به ماده ۲۹۱ همان قانون در مراجع رسمی پذیرفته نیست» (برای ملاحظه آرای بیشتر، ر.ک. صفایی و شعبانی کندسری، ۱۳۹۷: ۴۰ و ۴۱؛ رودیجانی، ۱۳۹۷: ۵۸۰، ۶۱۱، ۶۱۲ و ۶۱۳).

۲. جایگاه تشریفات سنتی در تنظیم وصیت‌نامه الکترونیکی

۱.۲. حقوق امریکا

۱.۱.۲. رویه قضایی

۱.۱.۱.۲. پرونده کاسترو (In re Estate of Javier Castro)

در سال ۲۰۱۳، یک دادگاه امور حسبی (Probate Court) در ایالت اوهایو، وصیت‌نامه الکترونیکی ارائه‌شده در پرونده «خاویر کاسترو» را معتبر شناخت (In re Estate of Javier Castro, 2014: 418). خاویر کاسترو پس از اینکه درگیر بیماری شد، تصمیم گرفت در بیمارستان وصیت‌نامه‌ای برای خود تنظیم کند (In re Estate of Javier Castro, 2014: 414). او که برای انشای وصیت به قلم و کاغذ دسترسی نداشت، تصمیم گرفت وصیت خود را در حضور فیزیکی برادرانش، میگل و آلی، بر روی تبلت سامسونگ خود انشا کند (In re Estate of Javier Castro, 2014: 418). به این منظور، وی تصمیم گرفت که با استفاده از نرم‌افزار یادداشت سامسونگ، وصیت خود را از طریق قلم تبلت تنظیم کند (In re Estate of Javier Castro, 2014: 418). در این راستا، ابتدا خاویر وصیت خویش را بیان می‌کرد و سپس، میگل با استفاده از ابزار قلم تبلت، آن را می‌نوشت (In re Estate of Javier Castro, 2014: 418). این فرایند در حالی رخ داد که برادران خاویر نیز به‌عنوان شاهدان انشای وصیت، این سند الکترونیکی را با استفاده از ابزار قلم تبلت امضا کردند (In re Estate of Javier Castro, 2014: 415).

پس از فوت خاویر، یکی از برادرانش (میگل) فرایندی قضایی را جهت رسیدگی به وصیت خاویر و همچنین، اداره ترکه (Administration of Estate) او آغاز کرد (In re Estate of)

Javier Castro, 2014: 415). دادگاه که خود را در مقام اعتبارسنجی وصیت الکترونیکی می‌دید، با یک چالش جدی مواجه بود. در حقیقت، در زمان طرح این پرونده، قانونی در ایالت اوهایو وجود نداشت که بیان‌گر تشریفات تنظیم وصیت الکترونیکی باشد. از این رو، نخستین پرسشی که در ذهن دادگاه شکل گرفت، این بود که چه تشریفات باید در یک وصیت الکترونیکی رعایت شود تا دادگاه بتواند آن را معتبر بشناسد؟ به دیگر بیان، آیا دادگاه می‌تواند برای اعتبارسنجی شکل وصیت الکترونیکی، تشریفات سنتی را معیار و ملاک قرار دهد یا خیر؟

در مقام پاسخ به این پرسش، دادگاه ابتدا به امکان‌سنجی یکسان‌انگاری تشریفات سنتی و تشریفات تنظیم وصیت الکترونیکی پرداخت. گویی از نظر این مرجع، وصیت الکترونیکی در صورتی معتبر است که تشریفات سنتی تنظیم وصیت در آن رعایت شده باشد. این اقدام در حالی صورت پذیرفت که به موجب قانون اوهایو، اعتبار وصیت غیرالکترونیکی منوط به رعایت تشریفات چند بود: نخست، وصیت باید مکتوب باشد، خواه به صورت دست‌نویس یا تایپ‌شده؛ دوم، وصیت‌نامه باید در پایان از سوی موصی یا شخص دیگری در حضور موصی و به دستور صریح موصی امضا شود؛ سوم، وصیت‌نامه باید در حضور موصی، از سوی دو یا چند شاهد واجد صلاحیت که انشای موصی را دیده یا شنیده‌اند که موصی به امضای وصیت اقرار کرده است، گواهی و امضا شود.^۱ به‌منظور تطبیق قانون اوهایو با وصیت‌خواه، دادگاه در استدلال‌های خود به صراحت اعلام کرد که هرچند وصیت‌نامه الکترونیکی خاویز نیز نوشته‌ای است که از جانب موصی امضا شده (In re Estate of Javier Castro, 2014: 416-417) و از سوی دو شاهد دارای صلاحیت در حضور موصی گواهی و امضا گردیده (In re Estate of Javier Castro, 2014: 417-418)، ولی فاقد یکی از تشریفات سنتی یعنی شرط تصدیق (Attestation Clause) است (Hall, 2019: 351).

بر اساس شرط تصدیق، شهودی که وصیت‌نامه را امضا می‌کنند باید در انتهای وصیت‌نامه، تشریفات لازم برای معتبر تلقی شدن وصیت‌نامه را مورد اشاره قرار دهند (Sitkoff & Dukeminier, 2022: 49). پس از اینکه دادگاه متوجه شد که شرط تصدیق در وصیت‌نامه خاویز رعایت نشده است، به مقرره‌ای استناد کرد که می‌تواند در فرض عدم رعایت تشریفات سنتی مورد استناد قرار بگیرد. توضیح بیشتر آنکه در ایالت اوهایو، اگر وصیت‌نامه منطبق با تشریفات سنتی تنظیم نشود، دادگاه همچنان این اختیار را خواهد داشت که تحت شرایطی، آن را معتبر تلقی کند. بر این اساس، اگر ذی‌نفع وصیت‌نامه بتواند با دلایل واضح و قانع‌کننده ثابت کند که اولاً متوفی سند وصیت را تنظیم کرده یا موجب تنظیم آن شده است، ثانیاً متوفی سند وصیت را امضا کرده و قصد داشته است که این سند، وصیت‌نامه او باشد، و ثالثاً متوفی سند وصیت را در حضور آگاهانه دو یا چند شاهد امضا کرده است، وصیت‌نامه او در دادگاه مورد پذیرش قرار خواهد گرفت.^۲

1. 2006 Ohio Revised Code - 2107.03

2. 2006 Ohio Revised Code - 2107.24

بر این اساس، هرچند دادگاه کاسترو معتقد بود که تشریفات تنظیم وصیت الکترونیکی، همان تشریفات سنتی است، پس از اینکه دریافت که وصیت کاسترو با یکی از تشریفات سنتی (شرط تصدیق) انطباق ندارد، از اعمال ضمانت اجرای تشریفات سنتی (بی اعتباری وصیت نامه) اجتناب کرد و از سایر مقررات ایالت اوهایو برای معتبر شناختن وصیت الکترونیکی استفاده نمود. در این راستا، دادگاه با استناد به مقررۀ پیش گفته اعلام کرد که عدم رعایت تشریفات سنتی تصدیق، خللی به اعتبار وصیت وارد نمی کند؛ زیرا ذی نفعان وصیت با دلایل آشکار و قانع کننده ای ثابت کرده اند که موصی سند الکترونیکی را امضا کرده و قصد داشته است این سند، وصیت نامه او محسوب شود (In re Estate of Javier Castro, 2014: 412).

۲.۱.۱.۲ پرونده هورتون (In re Estate of Horton)

پنج سال پس از پرونده کاسترو، این بار در پرونده هورتون، مجال تازه ای برای بررسی جایگاه تشریفات سنتی در تنظیم وصیت الکترونیکی فراهم گردید. هورتون که در بیست و یک سالگی خودکشی کرد، در دوران حیات خویش وصیتی را در قالب یک یادداشت و با استفاده از یک نرم افزار انشا کرده بود (In re Estate of Horton, 2018: 209). او در یک دفتر روزنامه (Journal Entry) بدون تاریخ، بدون امضا و دست نویس، به این یادداشت اشاره کرد؛ اشاره ای مشتمل بر اطلاعات ورود به نرم افزار پیش گفته (In re Estate of Horton, 2018: 209). یادداشت های ذخیره شده در این نرم افزار، شامل عذرخواهی و احساسات شخصی، نظریات مذهبی، درخواست هایی مربوط به ترتیبات تشییع جنازه، بسیاری از دیدگاه های سرزنش کننده راجع به خود و نحوه تقسیم اموال، همگی تایپ شده بود (In re Estate of Horton, 2018: 209).

پس از فوت هورتون، پرونده ای در دادگاه میشیگان مطرح شد که متضمن دو خواستۀ اصلی بود: خواستۀ نخست که از سوی امین اموال (Conservative) هورتون مطرح شد، این بود که دادگاه جهت اداره امور راجع به ترکۀ هورتون و اجرای وصیت الکترونیکی به عنوان یک وصیت معتبر، اقدام به تعیین مدیر ترکۀ (Personal Representative) نماید (In re Estate of Horton, 2018: 209). خواستۀ دوم که از جانب مادر هورتون مطرح شد، این بود که ترکۀ هورتون می بایست به او منتقل شود؛ چراکه وصیت الکترونیکی تنظیم شده، اعتبار نداشته و با عدم اعتبار آن، ترکۀ هورتون به تنها وارث حین الفوت او، یعنی مادرش، منتقل خواهد شد (In re Estate of Horton, 2018: 210).

به منظور رسیدگی به این دو خواسته، دادگاه نخست وظیفه داشت که حکم وضعی وصیت نامه الکترونیکی را مشخص نماید. این وظیفه درحالی برعهده دادگاه قرار داشت که وصیت هورتون، آشکارا با تشریفات سنتی تنظیم وصیت نامه در ایالت میشیگان منطبق نبود. در حقیقت، این

وصیت‌نامه نه متضمن شهادت شهود بود که دادگاه بتواند آن را بر اساس تشریفات وصیت‌نامه رسمی، معتبر بشناسد و نه به خط او نوشته شده بود که دادگاه بتواند در قالب وصیت خودنوشت، به آن اعتبار بخشد. این درحالی بود که بر اساس قانون میشیگان، وصیت رسمی در صورتی معتبر است که مکتوب باشد و به امضای موصی و دو شاهد رسیده باشد و وصیت خودنوشت نیز در صورتی معتبر است که تاریخ، امضا و محتوای اصلی وصیت‌نامه به خط موصی نوشته شده باشد.^۱ پس از برگزاری جلسه استماع دلایل، دادگاه که رعایت تشریفات سنتی را در وصیت الکترونیکی هورتون احراز نکرد، از اعمال ضمانت اجرای تشریفات سنتی (بی‌اعتباری وصیت‌نامه) در وصیت هورتون اجتناب کرد. در این راستا، دادگاه اعلام داشت که علی‌رغم عدم رعایت تشریفات سنتی، یادداشت هورتون می‌تواند بر اساس نظریه اشتباه بی‌ضرر (Harmless Error Doctrine) در ایالت میشیگان، یک وصیت‌نامه الکترونیکی معتبر تلقی شود (In re Estate of Horton, 2018: 210). بر اساس نظریه پیش‌گفته، اگر با دلایل متقاعدکننده اثبات شود که سند تنظیم‌شده مقصود واقعی موصی بوده است، دادگاه این اختیار را دارد که از ضمانت اجرای تشریفات سنتی چشم‌پوشی کرده، وصیت را معتبر تلقی کند (Sitkoff & Dukeminier, 2017: 174). این مقرر به دادگاه‌ها اجازه می‌دهد که پس از احراز تشریفات «مکتوب بودن»، عدم رعایت تشریفات نظیر امضا، شهادت شهود و نوشته شدن به خط موصی را به‌عنوان عذر موجه بپذیرند و مانع از بی‌اعتباری وصیت شوند (Langbein, 1987: 1, 52).

در این پرونده، دادگاه در راستای اعمال نظریه اشتباه بی‌ضرر توضیح داد که اولاً تنها تشریفات که برای معتبر شناختن وصیت‌نامه هورتون لازم‌الرعایه می‌باشد، این است که میرز خارجی وصیت، یک سند یا نوشته باشد (In re Estate of Horton, 2018: 212). ثانیاً، اگر دلایل آشکار و متقاعدکننده‌ای وجود داشته باشد که نشان دهد وصیت‌نامه ابرازی در دادگاه، مقصود واقعی هورتون بوده است، وصیت‌نامه الکترونیکی معتبر خواهد بود (In re Estate of Horton, 2018: 213, 215). با این توضیح، دادگاه هر دو گزاره را در وصیت‌نامه هورتون تحقق یافته دانست؛ چراکه اولاً وصیت او به صورت نوشته و در قالب نرم‌افزار تنظیم شده بود و ثانیاً امین اموال او دلایل آشکار و متقاعدکننده‌ای ارائه کرده بود که حکایت از تجلی قصد واقعی هورتون در وصیت‌نامه الکترونیکی ارائه‌شده داشت (In re Estate of Horton, 2018: 212, 213, 215). به این ترتیب، رأی دادگاه در پرونده هورتون، همان مسیری را طی کرد که دادگاه کاسترو طی کرده بود. آری این مرجع نیز پس از اینکه وصیت ارائه‌شده را منطبق با تشریفات سنتی ندانست، تصمیم گرفت از اعمال ضمانت اجرای آن خودداری نموده، با اعمال نظریه اشتباه بی‌ضرر، وصیت الکترونیکی را معتبر اعلام کند.

1. Estates and Protected Individuals Code (Excerpt) Act 386 of 1998- Section 700.2502 (1) (2)

این اجازه به موصی داده شده است که بتواند اراده خود را در کنار استفاده از ابزار سنتی «نوشتن»، در قالب‌های نوین نظیر صوت و فیلم نیز ابراز نماید. همچنین، دیگر ضرورتی ندارد که تاریخ تنظیم وصیت از طریق تشریفات سنتی «نوشتن» باشد (نظیر آنچه به‌طور سنتی در وصیت‌نامه خودنوشت وجود دارد)، بلکه ممکن است این تشریفات از طرقی نظیر ضبط و ثبت خودکار تاریخ در برنامه‌های وسایل الکترونیکی اعم از برنامه‌های نوشتاری، شنیداری و تصویربرداری یا ذکر شفاهی تاریخ از سوی موصی در وصیتی که از طریق ضبط صدا یا فیلم تنظیم می‌شود، فراهم گردد.

افزون بر این، پس از اینکه وصیت الکترونیکی در قالب نوشته، صوت، فیلم و به‌طور کلی در قالب هر مدرک الکترونیکی تنظیم شود و دارای تاریخ به شرح پیش‌گفته باشد، لازم نیست که از سوی دو شاهد مورد گواهی قرار بگیرد (نظیر آنچه به‌طور سنتی در وصیت‌نامه رسمی وجود دارد) یا تماماً به دستخط موصی نوشته شود (نظیر آنچه به‌طور سنتی در وصیت‌نامه خودنوشت وجود دارد) تا معتبر شناسایی شود؛ بلکه کافی است ویژگی احراز هویت از سوی دادگاه تأیید شود (Gee, 2016: 128). بر اساس این قانون، ویژگی احراز هویت عبارت است از: «ویژگی یک شخص خاص که منحصر به آن شخص است و قابلیت اندازه‌گیری و شناسایی در مدارک الکترونیکی را به‌عنوان یک جنبه بیولوژیکی یا عمل فیزیکی انجام‌شده از سوی آن شخص دارد. چنین مشخصه‌ای ممکن است شامل اثر انگشت، اسکن شبکیه، تشخیص صدا، تشخیص چهره، ضبط ویدئو، امضای دیجیتالی یا سایر احراز هویت تجاری متعارف با استفاده از ویژگی منحصر به فرد شخص باشد». بر این بنیاد، باید گفت که موضع این قانون، عدول از تشریفات سنتی در تنظیم وصایای الکترونیکی است؛ موضعی که سبب شده این قانون را یک قانون منحصر به فرد و بحث‌برانگیز در زمینه وصیت الکترونیکی خطاب نمایند (Aufseeser, 2018: 30, 32; Gee, 2016: 128).

۲.۲.۱.۲. قانون متحدالشکل وصایای الکترونیکی (Uniform Electronic Wills Act)

کمیسیون یکسان‌سازی حقوق (Uniform Law Commission) در سال ۲۰۱۹ تصمیم گرفت قانون متحدالشکلی در زمینه وصیت الکترونیکی تنظیم نماید. تصمیم‌گیری راجع به تنظیم این قانون در یکصد و بیست و هشتمین اجلاس نمایندگان عالی‌رتبه ایالت‌ها در خصوص قوانین متحدالشکل در دستور کار قرار گرفت و ثمره آن، تصویب قانون متحدالشکل وصایای الکترونیکی^۱ بود. به‌موجب بخش پنجم این قانون، وصیت الکترونیکی باید در قالب متن انشا شود. این متن باید از سوی موصی یا شخص دیگری به نام موصی، در حضور فیزیکی موصی و به دستور او امضا شود. این متن در دو صورت معتبر شناخته می‌شود: نخست، در حضور فیزیکی

۱. به اختصار: قانون متحدالشکل

یا الکترونیکی موصی، از جانب حداقل دو شاهد که هر دو آنها مقیم یک ایالت بوده و در زمان امضا در همان ایالت حضور داشته باشند^۱، امضا شده باشد. دوم، موصی در حضور فیزیکی یا الکترونیکی سردفتر اسناد رسمی، اقرار به وصیت کرده باشد^۲.

بر این اساس، قانون متحدالشکل ضمن عدم شناسایی وصیت‌نامه خودنوشت الکترونیکی، تشریفات سنتی «نوشتن» را همچنان حفظ می‌کند و در نتیجه، وصیت‌نامه‌های الکترونیکی را که به صورت صوتی یا تصویری انشا می‌شوند، معتبر نمی‌داند (Hirsch, 2021: 167). بر بنیاد این قانون، امضای وصیت‌نامه یکی از تشریفات تنظیم وصیت‌نامه‌های رسمی و محضری الکترونیکی محسوب می‌شود. همچنین، شهادت شهود یکی از تشریفات تنظیم وصیت‌نامه‌های رسمی الکترونیکی محسوب می‌شود. به همین ترتیب، گواهی سردفتر اسناد رسمی در زمره تشریفات تنظیم وصیت‌نامه‌های محضری الکترونیکی قرار می‌گیرد؛ از این رو، باید گفت موضع این قانون، تبعیت از تشریفات سنتی در تنظیم وصیت‌نامه‌های الکترونیکی است (Hirsch, 2021: 166).

این قانون ضمن تبعیت از تشریفات سنتی در وصیت الکترونیکی، نظریه اشتباه بی‌ضرر را به‌عنوان راهکاری برای جلوگیری از اعمال ضمانت اجرای تشریفات سنتی (بی‌اعتباری وصیت‌نامه) معرفی می‌کند. در حقیقت، با پذیرش نظریه اشتباه بی‌ضرر در بخش ششم این قانون، اگر متن وصیت‌نامه بر اساس تشریفات پیش‌گفته تنظیم نشده باشد، در صورتی که ذی‌نفع وصیت با دلایل آشکار و قانع‌کننده ثابت نماید که موصی قصد داشته است که آن متن وصیت او باشد، وصیت الکترونیکی معتبر خواهد بود^۳. آری این نظریه همان است که به‌عنوان راهکاری جهت عدول از ضمانت اجرای تشریفات سنتی، در پرونده کاسترو و هورتون نیز اعمال گردید (Hirsch, 2021: 221; Gary, 2020: 340-341).

با این اوصاف، قانون متحدالشکل از سه جهت با قانون نوادا متفاوت است: نخست، درحالی که قانون متحدالشکل، لزوم رعایت تشریفات «نوشتن» را برای تمام وصیت‌نامه‌های الکترونیکی حفظ می‌کند، قانون نوادا لزوم رعایت تشریفات «نوشتن» را حذف می‌کند. دوم، قانون متحدالشکل، صرفاً وصیت‌نامه رسمی و محضری الکترونیکی را به رسمیت می‌شناسد؛ درحالی که قانون نوادا امکان تنظیم الکترونیکی وصیت‌نامه‌های رسمی، خودنوشت و محضری را فراهم نموده است. سوم، برخلاف قانون متحدالشکل که در کنار پذیرش تشریفات سنتی به‌عنوان اصل، نظریه اشتباه بی‌ضرر را به‌عنوان ابزاری برای عدول از ضمانت اجرای آن پذیرفته است، قانون نوادا هیچ اشاره‌ای به نظریه اشتباه بی‌ضرر ندارد.

۱. گفتنی است، لازم نبودن حضور شهود در همان ایالتی که موصی حضور دارد، یکی از خواسته‌های اصلی شرکت‌های تجاری فعال در حوزه تنظیم وصیت‌نامه‌های الکترونیکی بود (Hirsch & Kelety, 2020: 42).

2. Section 5

3. Section 6

۲.۲. حقوق ایران

۲.۲.۱. قوانین موضوعه

ق.ا.ح. زمانی تصویب شد که هیچ صحبتی از ابزارهای الکترونیکی و فضای دیجیتالی در کشور مطرح نبود. از این رو، نخستین مطلبی که به ذهن می‌رسد این است که تشریفات سنتی تنظیم وصیت‌نامه که بخش قابل توجهی از مقررات این قانون را به خود اختصاص داده است، نمی‌تواند دلالتی بر تشریفات تنظیم وصیت‌نامه‌های الکترونیکی داشته باشد؛ چراکه تصویب این قانون در شرایطی صورت گرفته که وصیت الکترونیکی اساساً موضوعیت نداشته است. با این همه، در اوایل دهه هشتاد و هم‌زمان با رشد و توسعه روزافزون فناوری و مبادلات الکترونیکی، قانونی تصویب شده است که می‌تواند بر توسعه موضوع وصیت‌نامه‌های مشمول ق.ا.ح. که به صورت کاغذی و غیرالکترونیکی شناخته می‌شدند، تاثیر شگرفی داشته باشد. در واقع، پس از تصویب قانون تجارت الکترونیکی^۱ در سال ۱۳۸۲، ابزار تنظیم بسیاری از اعمال حقوقی - که به طور معمول در قالب‌های کاغذی و ملموس تنظیم می‌شدند - گسترش یافت. به موجب ماده ۶ این قانون، داده‌پیام که در بستر فضای الکترونیکی وجود دارد، می‌تواند همان نقشی را ایفا کند که نوشته‌های سنتی و کاغذی نظیر وصیت‌نامه‌های موضوع ق.ا.ح. می‌توانند انجام دهند. افزون بر این، بر اساس ماده ۷ این قانون، امضای الکترونیکی نیز همان اثری را خواهد داشت که امضای سنتی بر روی متون کاغذی و غیرالکترونیکی دارد (مظاهری و ناظم، ۱۳۸۷: ۴۷-۴۶).

حکومت ق.ت.ا. بر موضوع مقررات راجع به وصیت در ق.ا.ح. به نحو توسعه، چندان آشکار است که برخی از حقوق‌دان‌ها در خصوص آن گفته‌اند که بهتر بود جایگزینی داده‌پیام و امضای الکترونیکی در برخی از اعمال حقوقی نظیر وصیت، از سوی قانون‌گذار ممنوع اعلام می‌شد (السان، ۱۳۹۹: ۶۵). آری پس از وضع ق.ت.ا، وصیت‌نامه‌های موضوع ق.ا.ح، تنها ناظر به وصیت‌نامه‌های کاغذی و غیرالکترونیکی نیست، بلکه وصیت‌نامه‌های الکترونیکی را نیز دربر می‌گیرد. از این رو، باید گفت که تشریفات تنظیم وصیت الکترونیکی، همان است که در ق.ا.ح. ذکر شده و پیش‌تر به آن اشاره گردیده است.

۲.۲.۲. موانع اعمال قوانین موضوعه و راهکارهای رفع آنها

یکسان‌انگاری تشریفات تنظیم وصایای الکترونیکی و غیرالکترونیکی، هرچند با بحث حکومت در علم اصول فقه منطبق است و غرض قانون‌گذار از وضع مواد ۶ و ۷ ق.ت.ا. را فراهم می‌سازد و نیز نظام حاکم بر تشریفات تنظیم وصیت‌نامه‌های الکترونیکی را از بلا تکلیفی خارج می‌کند، با چالش‌های

۱. به اختصار: ق.ت.ا.

قابل توجهی نیز مواجه است. در واقع، اگر بخواهیم تشریفات سنتی را در تنظیم وصیت‌نامه‌های الکترونیکی اعمال کنیم، برخی موانع ممکن است مانع از کاربست تمام و کمال این تشریفات شوند. توضیح بیشتر آنکه بر اساس ماده ۲۷۷ ق.ا.ج، ترتیب تنظیم وصیت‌نامه رسمی، همان است که برای اسناد تنظیم‌شده در دفاتر اسناد رسمی مقرر شده است. در این زمینه، اگر موصی قصد کند که وصیت‌نامه رسمی را در بسترهای الکترونیکی تنظیم کند، با این مانع مواجه می‌شود که در نظام حقوقی ایران سازوکاری وجود ندارد تا با تمسک به آن، دفاتر اسناد رسمی بتوانند فرایند تنظیم سند را به صورت کاملاً الکترونیکی انجام دهند؛ چراکه به موجب ماده ۳ شیوه‌نامه بهره‌برداری از دفتر الکترونیک سردفتر اسناد رسمی مصوب ۱۳۹۵، حضور فیزیکی موصی در دفترخانه و امضای سنتی او برای تنظیم سند ضروری است. آری این محدودیت که ناظر به تمام اسناد رسمی است و مورد اشاره برخی نیز قرار گرفته است (السان، ۱۳۹۹: ۶۳)، سبب می‌شود که عملاً امکان تنظیم وصیت رسمی الکترونیکی وجود نداشته باشد.

به همین ترتیب، در وصیت‌نامه سری با مانع دیگری مواجه هستیم. در این نوع وصیت‌نامه، برای اینکه موصی بتواند وصیت سری خود را به صورت الکترونیکی تنظیم نماید، به موجب ماده ۲۷۹ ق.ا.ج. باید دو مرحله را سپری کند: نخست، باید سندی عادی مانند سایر اسناد تنظیم شود که حاوی وصایای موصی بوده و به امضای او رسیده باشد؛ دوم، این سند عادی به ترتیبی که در ق.ث.ا.ا. مقرر شده است، نزد اداره ثبت به امانت گذاشته شود. در راستای عمل به مفاد این ماده، موصی که می‌تواند با تنظیم سند الکترونیکی و درج امضای الکترونیکی در آن بر اساس ماده ۶ و ۷ ق.ت.ا.ا. گام نخست را با موفقیت بردارد، در گام دوم با مانع مواجه می‌شود؛ چراکه تشریفات ناظر به امانت گذاشتن سند عادی نزد اداره ثبت اسناد و املاک که در مواد ۷۵ تا ۸۰ ق.ث.ا.ا. پیش‌بینی شده است، تماماً فیزیکی و غیر الکترونیکی است و این امر مانع از انجام مرحله دوم در بستر فضای الکترونیکی می‌شود.

در وصیت‌نامه خودنوشت نیز موانعی وجود دارد. بر بنیاد ماده ۲۷۸ ق.ا.ج. وصیت خودنوشت در صورتی معتبر شناخته می‌شود که مفاد و تاریخ دقیق آن تماماً به خط موصی نوشته شود و به امضای او برسد. رعایت این تشریفات در فضای الکترونیکی ممکن است با یک مانع مواجه شود. به دلیل اینکه در ابزارهای الکترونیکی، فرایند نوشتن از طریق صفحه‌کلید دستگاه الکترونیکی و به صورت تایپ‌شده صورت می‌پذیرد، امکان تحقق شرط نگارش به خط موصی وجود ندارد. این مانع اما برخلاف موانع موجود در وصیت‌نامه‌های رسمی و سری، غیرقابل رفع نبوده، موصی برای رفع آن، دو راهکار دارد: نخست اینکه او می‌تواند از ابزارها و نرم‌افزارهایی استفاده کند که در آنها امکان نوشتن با قلم وسیله الکترونیکی به دستخط خود شخص وجود دارد. دوم، موصی می‌تواند از ابزار تصویری ضبط ویدئو استفاده کند. آری به موجب ماده ۶ ق.ت.ا.ا. داده‌پیام می‌تواند در قالب فیلم ضبط‌شده از وصیت شخص، جایگزین نوشته شود. در این حالت، فیلم موصی که با وسایل

الکترونیکی ضبط می‌شود، می‌تواند جایگزین قید «نوشته‌شده» و مشخص بودن هویت موصی در این سابقه ضبط‌شده، می‌تواند جایگزین قید «به خط موصی» در وصیت خودنوشت شود. همچنین، ذکر شفاهی تاریخ دقیق از سوی موصی در فیلم ضبط‌شده، می‌تواند جایگزین قید «دارای تاریخ روز و ماه و سال به خط موصی» گردد.^۱

با این همه، مانعی در اعمال راهکار اخیر وجود دارد: فیلم ضبط‌شده از موصی در تحقق امضا به‌عنوان یکی از تشریفات سنتی تنظیم وصیت‌نامه خودنوشت ناتوان است؛ زیرا زمانی که فیلم و ویدئوی ضبط‌شده جایگزین تشریفات «نوشتن» می‌شود، دیگر امکان درج امضا به خط موصی وجود ندارد.^۲ در راستای رفع این مانع، باید دید که امضای وصیت خودنوشت از سوی موصی، در پی تحقق چیست؟ آیا لزوم امضا از جانب موصی، موضوعیت داشته یا اینکه صرفاً طریقی است که با تمسک به آن، انتساب وصیت به موصی و قصد واقعی او احراز می‌گردد؟ از منظر نگارندگان مقاله حاضر، امضای سند فی‌نفسه موضوعیت ندارد، بلکه ابزار و طریقی است که سبب انتساب سند به تنظیم‌کننده می‌شود؛ به‌نحوی که با انتساب سند به شخص، قصد او بر تنظیم سند نیز روشن می‌گردد. آری در وصیت‌نامه خودنوشت، لزوم امضای وصیت‌نامه از سوی موصی جهت اطمینان از انتساب وصیت‌نامه به موصی و احراز قصد او بر وصیت است (کاتوزیان، ۱۳۹۹: ۱۸۱؛ بهزادی، ۱۳۹۷: ۶۲؛ ۴۹۲؛ Langbein, 1975: 492-493; Glover, 2014: 615, 622; Scalise, 2020: 1361-1362; Tilson & Guliver, 1941:5,7; Glover, 2014: 615, 622; Scalise, 2020: 1361-1362; امری که اصطلاحاً کارکرد اثباتی امضا (Evidentiary Function of Signature) نامیده می‌شود. از این رو، اگر فیلمی که متضمن وصیت خودنوشت موصی است، قادر باشد وصیت را به او منسوب کند و حاکی از قصد واقعی او باشد، کارکرد تشریفات امضای مندرج در ماده ۲۷۸ ق.ا.ح. را محقق ساخته، مانعی برای معتبر شناختن تنظیم وصیت خودنوشت در قالب ضبط فیلم وجود نخواهد داشت.

از دیدگاه نویسندگان این مقاله، ویدئوی ضبط‌شده‌ای که اراده و وصیت شخص را بیان می‌کند، به‌راحتی می‌تواند بر شواهد قابل اعتمادی از قصد واقعی او دلالت داشته باشد؛ زیرا در دنیای امروز، مدارک دیجیتالی در رسانه‌های اجتماعی، پست‌های الکترونیکی، عکس‌ها و ویدئوها، شواهد قابل قبولی در دادگاه‌ها محسوب می‌شوند و از این رو در ماده ۱۲ ق.ت.ا. می‌خوانیم: «اسناد و ادله اثبات دعوی ممکن است به صورت داده‌پیام بوده و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان براساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتی «داده‌پیام» را صرفاً به دلیل شکل

۱. راهکار اخیر را می‌توان در دیدگاه‌های یکی از نویسندگان آلمانی نیز ملاحظه کرد. بر این اساس، در وصیت خودنوشت، نوشته شدن متن وصیت به خط موصی شرطی نیست که صرفاً قابل تحقق با دستخط موصی باشد، بلکه اسناد و

مدارک دیجیتالی نیز می‌توانند این شرط را فراهم کنند (Zimmermann & Others, 2010: 205).

۲. این امر مورد اشاره یکی از نویسندگان ایتالیایی نیز قرار گرفته است. به باور وی، تصور درج امضا در وصیتی که از طریق فیلم برداری تنظیم می‌شود، دشوار است (Sasso, 2018: 190).

و قالب آن رد کرد»^۱. فراتر از اینها، ویدئوی ضبطشده حتی می‌تواند بیشتر از امضاء، انتساب وصیت به موصی و قصد واقعی او را مشخص کند، زیرا با مشاهده فیلم ضبطشده، می‌توان هرگونه ناهنجاری احتمالی را که مخلاً قصد موصی است در رفتار و گفتار او ملاحظه نمود.

پرسی که ممکن است در این مقام مطرح شود، این است که اگر موصی نتواند کلیه تشریفات تنظیم وصیت‌نامه خودنوشت الکترونیکی را رعایت کند، آیا اقرار ذی‌نفعان ترکه مانند ورثه یا شهادت شهود می‌تواند این نقصان شکلی را برطرف نماید یا خیر؟ برای مثال، اگر در فرضی که وصیت به صورت مکتوب تنظیم می‌شود، به دستخط موصی نباشد یا آنجا که وصیت از طریق ضبط ویدئو تنظیم می‌گردد، هویت موصی یا تاریخ دقیق وصیت مشخص نباشد، آیا با اقرار ورثه یا شهادت شهود، وصیت‌نامه در دادگاه قابل ترتیب اثر است؟ در پاسخ باید گفت که به دلالت ماده ۲۹۱ ق.ا.ج. در فرض اقرار ورثه، تردیدی در پذیرش مفاد وصیت‌نامه وجود نخواهد داشت. به‌موجب این مقرره: «هر وصیتی که به ترتیب مذکور در این فصل واقع نشده باشد، در مراجع رسمی پذیرفته نیست مگر اینکه اشخاص ذینفع در ترکه به‌صحت وصیت اقرار نمایند». اما مسئله اصلی این است که شهود به مفاد وصیت‌نامه غیرمنطبق با تشریفات قانونی شهادت بدهند. در این حالت، ممکن است گفته شود از آنجا که در ماده ۲۳۰ قانون آیین دادرسی مدنی^۲ وصیت در زمره دعاوی قابل اثبات از طریق شهادت شهود قرار گرفته است، شهادت شهود می‌تواند عدم انطباق وصیت‌نامه خودنوشت الکترونیکی با تشریفات مقرر را جبران کند و سبب اعتباربخشی به وصیت‌نامه گردد.

این تلقی هرچند با ظاهر ماده پیش‌گفته همسو می‌باشد، از چند جهت قابل خدشه است: نخست، به‌موجب ماده ۲۹۱ ق.ا.ج، ضمانت اجرای رعایت تشریفات مقرر در این قانون، عدم پذیرش وصیت‌نامه در مراجع رسمی اعلام شده است. از این رو، تلقی پیش‌گفته از ماده ۲۳۰ ق.ا.د.م. در ناسازگاری با ماده ۲۹۱ ق.ا.ج. قرار دارد.

دوم، منحصر کردن وصیت‌نامه به سه قسم رسمی، سری و خودنوشت، وضع تشریفات و ضمانت اجرای قابل توجه برای تنظیم آنها، مبتنی بر کارکردهایی است که در شهادت شهود وجود نداشته، به‌سادگی نمی‌توان از آنها گذشت. آری این کارکردها که پذیرش شهادت شهود می‌تواند به نقض آنها و به تبع آن، نقض غرض قانون گذار منجر گردد، عبارت‌اند از: کارکرد حمایتی (Protective)، احتیاطی (Cautionary) و چارچوب‌ساز (Channeling). بر اساس کارکرد حمایتی،

۱. بدیهی است همان‌طور که از ماده ۱۳ ق.ت.ا. اصطیاد می‌گردد، ارزش اثباتی داده‌پیام‌هایی نظیر ویدیوی ضبطشده و انتساب آن به موصی بستگی به حصول علم و اطمینان برای دادگاه دارد که معمولاً با ارجاع امر به کارشناس و سایر قراین و امارات حاصل می‌گردد (میرشکاری و علائی، ۱۴۰۰: ۳۲۲؛ همچنین، برای ملاحظه شیوه‌های اثباتی انتساب داده‌پیام، ر.ک. ساورانی، ۱۴۰۰: ۱۸۶-۱۷۷).

۲. به اختصار: ق.ا.د.م.

این احتمال وجود دارد که موسی تحت فشار، فریب، اجبار، تقلب و... مبادرت به انشای وصیت کند (Clowney, 2008: 139) و سرنوشت دارایی او پس از مرگش تغییر یابد. از این رو، برای جلوگیری از این مشکلات، لزوم رعایت تشریفات مقرر، از موسی و اراده او حمایت می‌کند. بر این اساس، کسانی که به هر دلیلی، قصد دارند وصیت موسی را با آنچه در حقیقت است، متفاوت نشان دهند، در مقاصد مذموم خویش ناکام خواهند ماند؛ چراکه شخصی که قصد انجام تقلب در وصیت موسی و قلب حقیقت دارد، زمانی که با لزوم رعایت تمام تشریفات تنظیم وصیت‌نامه مواجه می‌شود، امکان توفیق خود در تقلب را کم می‌بیند و دست از انحراف در قصد موسی برمی‌دارد (Gulliver & Tilson, 1941: 12-13). در راستای اشاره به این کارکرد گفته‌اند: «... در وصیت که به‌طور معمول نزدیک به مرگ موسی انشاء می‌شود و ناتوانی مادی و معنوی مختصر به فریبکاران فرصت بیشتری برای سوء استفاده می‌دهد، تشریفات تنظیم وصیت‌نامه را می‌توان ضامن حفظ آزادی و استقلال فکر موسی دانست» (کاتوزیان، ۱۳۹۹: ۱۶۳). بر مبنای کارکرد احتیاطی، لزوم تبعیت موسی از تشریفات مشخص موجب می‌شود که به موسی این هشدار داده شود که اقدامی که می‌خواهد به آن مبادرت کند، یک عمل روزمره ساده نیست، بلکه یک عمل حقوقی بااهمیت است و همین امر، مانع از تنظیم وصیت به صورت اتفاقی یا تصادفی می‌شود (Gulliver & Tilson, 1941: 5). به‌موجب کارکرد چارچوب‌ساز، با پذیرش لزوم رعایت تشریفات قانونی در تنظیم وصیت‌نامه، وظیفه دادگاه در تشخیص وصیت معتبر از غیرمعتبر راحت‌تر بوده، در چارچوب مشخصی قالب زده می‌شود (Lindgren, 1990: 541, 544) و وصف هزینه‌بر و زمان‌بر بودن از دعاوی راجع به وصیت، زوده می‌شود (Langbein, 1975: 504). در واقع، دادگاه در مقام رسیدگی به صحت و اصالت وصیت، یک چارچوب مشخص دارد: اگر وصیت بر اساس شرایط شکلی لازم تنظیم شده باشد، معتبر است؛ در غیر این صورت، فاقد اعتبار خواهد بود و دادگاه نیز صلاحیت اعتبار بخشیدن به آن را نخواهد داشت (Glover, 2014: 35).

سوم، ماده ۲۳۰ ق.آ.د.م. دلالتی بر قدرت اثباتی شهادت شهود در وصیت‌نامه خودنوشتی که برخلاف مقررات ق.ا.ح. تنظیم شده است، ندارد؛ بلکه این مهم تابع اصل مندرج در ماده ۲۲۹ این قانون است که بیان می‌کند: «در مواردی که دلیل اثبات دعوا یا مؤثر در اثبات آن، گواهی گواهان باشد، برابر مواد زیر اقدام می‌گردد». بر این بنیاد، عمل به مقررات مبحث شهادت شهود در ق.آ.د.م. فرع بر این امر است که استناد به شهادت شهود در دعوی طرح شده، مؤثر باشد. این درحالی است که بر مبنای ماده ۲۹۱ ق.ا.ح. شهادت شهود در اثبات وصیت‌نامه خودنوشت مؤثر نبوده، صرفاً اقرار ذی‌نفعان ترکه می‌تواند نقایص شکلی وصیت‌نامه را جبران نماید. گویی این امر مد نظر برخی از استادان نیز بوده است که گفته‌اند: «... علی‌رغم توان اثباتی عام گواهی، باز هم در مواردی که به موجب مقررات خاص، دلیل مشخصی (مانند سند رسمی) باید تدارک شود

گواهی پذیرفته نمی‌شود» (شمس، ۱۳۸۶، ج ۳: ۲۴۹). البته این گزاره به این معنا نیست که شهادت شهود هیچ نقشی در دعوی اثبات وصیت‌نامه خودنوشت نداشته باشد، بلکه مفاد ماده ۲۳۰ ق.آ.د.م. قابل جمع با محتوای ماده ۲۹۱ ق.ا.ج. است. به این منظور، ماده ۲۳۰ ق.آ.د.م. بر دو فرض حمل می‌شود: نخست، فرضی که در آن، ق.ا.ج. شهادت شهود در اثبات وصیت را معتبر دانسته است؛ نظیر آنچه در ماده ۲۸۴ ق.ا.ج. وجود دارد. بر اساس این مقرر: «افراد و افسران نظامی و کسانی که در ارتش اشتغال به کاری دارند می‌توانند نزد یک نفر افسر یا هم‌ردیف او با حضور دو گواه وصیت خود را شفاهاً اظهار نمایند». دوم، در فرضی که وصیت‌نامه بر اساس مندرجات ق.ا.ج. تنظیم شده است، اما به جهاتی دیگر، شهادت شهود لازم می‌آید. برای مثال، فرض کنید موصی در روز و ماه و سال واحد، دو وصیت‌نامه خودنوشت الکترونیکی بر اساس تشریفات قانونی تنظیم می‌نماید؛ درحالی که تقدّم و تأخّر هیچ‌یک بر دیگری محرز نیست. در این حالت، از یک سو وصیت‌نامه بر اساس تشریفات ق.ا.ج. تنظیم شده است و از سوی دیگر، جهت احراز وصیت‌نامه معتبر، لازم می‌آید که تقدّم و تأخّر هریک از طرف دادگاه احراز گردد. در این راستا، دادگاه می‌تواند بر اساس تجویز ماده ۲۳۰ ق.آ.د.م. با استماع شهادت شهود، وصیت‌نامه مؤخر را از مقدم تشخیص بدهد. همچنین است درجایی که وصیت‌نامه خودنوشت الکترونیکی بر اساس موازین قانونی تنظیم شده، لکن یکی از ورثه مدعی مکّرّه بودن موصی در تنظیم وصیت‌نامه باشد و ... آری به باور ما، با توجه به مفاد ماده ۲۹۱ ق.ا.ج.، کارکردهای تشریفات تنظیم وصیت‌نامه و مقررات حاکم بر شهادت شهود در ق.آ.د.م. صرفاً در این دسته از فرض‌ها و حالات است که امکان تمسک به ماده پیش‌گفته و بهره‌گیری از شهادت شهود وجود دارد. گویی چنین نتیجه‌ای مد نظر برخی از استادان نیز بوده است که در جبران نقص شکل وصیت‌نامه از سوی شهادت شهود، تردید کرده و آن را امری دشوار دانسته‌اند (کاتوزیان، ۱۳۹۹: ۲۰۹).

نتیجه

در حقوق امریکا، وصیت‌نامه به‌طور سنتی در سه نوع رسمی، خودنوشت و محضری تنظیم می‌شود و هر یک از آنها در صورتی معتبر هستند که بر اساس تشریفات قانونی مقرر تنظیم شده باشند. در این نظام حقوقی، در خصوص جایگاه تشریفات سنتی در وصایای الکترونیکی، اتفاق نظر وجود ندارد. از یک سو، رویکرد پرونده‌های مشهور کاسترو و هورتون و قانون متحدالشکل وصایای الکترونیکی، این است که تشریفات تنظیم وصایای الکترونیکی، همان تشریفات سنتی است و در صورت عدم تحقق این تشریفات در وصیت الکترونیکی، دادگاه تنها می‌تواند با اعمال نظریه اشتباه بی‌ضرر، وصیت را معتبر تلقی کند. به‌موجب این نظریه، اگر وصیت الکترونیکی تنها تشریفات مکتوب بودن را رعایت کرده باشد و دلایلی وجود داشته باشد که این وصیت‌نامه حاکی از آخرین

اراده و قصد موصی است، وصیت الکترونیکی معتبر خواهد بود. در سوی دیگر، قانون وصایای نوادا قرار دارد که با وضع تشریفات جدید، تشریفات سنتی را در خصوص وصایای الکترونیکی، قابل اعمال نمی‌داند. بر بنیاد این قانون، اگر وصیت الکترونیکی دارای تاریخ باشد و حداقل یکی از تشریفات ویژگی احراز هویت موصی، امضا و مهر الکترونیکی سردفتر یا امضای الکترونیکی دو یا چند شاهد را فراهم کرده باشد، به‌عنوان وصیت الکترونیکی معتبر شناخته خواهد شد.

در حقوق ایران، وصیت‌نامه به‌طور سنتی باید در سه قالب رسمی، خودنوشت و سرّی تنظیم شود و ضمانت اجرای آن، عدم پذیرش وصیت در مراجع رسمی است. در خصوص جایگاه این تشریفات در وصایای الکترونیکی، باید گفت که پس از وضع ق.ت.ا.، موضوع ق.ا.ج. از وصیت‌نامه‌های غیرالکترونیکی و کاغذی، به وصیت‌نامه‌های الکترونیکی و غیرالکترونیکی توسعه یافته است. بر این اساس، تشریفات تنظیم وصایای الکترونیکی، همان است که به‌طور سنتی در ق.ا.ج. پیش‌بینی شده است. این تلقی از جایگاه تشریفات سنتی در تنظیم وصایای الکترونیکی، علی‌رغم اینکه امکان تنظیم وصیت‌نامه خودنوشت الکترونیکی را به موصی می‌دهد، در رفع چالش‌های تنظیم وصیت‌نامه‌های رسمی و سرّی الکترونیکی ناتوان است؛ زیرا اولاً در حال حاضر، امکان تنظیم سند رسمی الکترونیکی در دفاتر اسناد رسمی وجود ندارد و ثانیاً فرایندی الکترونیکی که موصی بتواند بر اساس آن، وصیت خود را به اداره ثبت اسناد و املاک به امانت بگذارد، در دسترس نیست.

مطالعه تطبیقی ما را به این نتیجه می‌رساند که به دلیل پیشرفت فناوری و ارتباطات الکترونیکی، تشریفات حاکم بر تنظیم وصیت‌نامه‌های الکترونیکی، امری است که نیازمند بحث و مطالعه بیشتر در ادبیات حقوقی ایران است. در این راستا، به دلیل نقش انکارناپذیر وسایل دیجیتالی در زندگی انسان‌ها، لازم است در عرصه تقنین، اقدامات قابل توجهی در زمینه تشریفات تنظیم وصیت الکترونیکی انجام شود؛ چراکه از یک سو، اهمیت کارکردهای شکل‌گرایی در وصیت، غیرقابل انکار بوده و نمی‌توان به‌سادگی آنها را نادیده گرفت. از سوی دیگر، به‌کارگیری تشریفات سنتی در تنظیم وصیت‌نامه‌های الکترونیکی، چندان رسا نبوده و با چالش‌هایی مواجه است. از این رو، دو پیشنهاد حداقلی و حداکثری از سوی نویسندگان ارائه می‌گردد:

۱. در سطح حداقلی، قانون‌گذار مقررات ناظر به تنظیم اسناد رسمی و ایداع امانات نزد اداره ثبت اسناد و املاک را به‌گونه‌ای اصلاح نماید که امکان کاربست ابزارهای الکترونیکی در تمام فرایند تنظیم وصیت‌نامه‌های رسمی و سرّی وجود داشته باشد.

۲. در سطح حداکثری، نظیر آنچه در حقوق امریکا وجود دارد، قانون‌گذار با در نظر گرفتن مقتضیات عصر ارتباطات الکترونیکی، قوانین و مقررات ویژه‌ای در خصوص وصایای الکترونیکی وضع نماید. در این صورت، وصیت الکترونیکی با چالش‌های موجود که در این مقاله مطرح شد، مواجه نمی‌شود و با ایجاد فضایی ضابطه‌مند، موصی می‌تواند با استفاده از ابزارهای الکترونیکی، وصیت خود را تنظیم نماید.

منابع و مأخذ**الف) فارسی****– کتابها**

۱. السان، مصطفی (۱۳۹۹). حقوق تجارت الکترونیکی، چ ۷، تهران: سمت.
۲. رودیجانی، محمدمجتبی (۱۳۹۷). قانون امور حسبی در نظم حقوقی کنونی، چ ۱، تهران: کتاب آوا.
۳. شمس، عبدالله (۱۳۸۶). آیین دادرسی مدنی، ج ۳، چ ۸، تهران: دراک.
۴. صفایی، سید حسین و شعبانی کندسری، هادی (۱۳۹۷). حقوق مدنی: وصیت، ارث، شفعه، چ ۱، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۵. عمید، موسی (۱۳۲۱). حقوق مدنی ایران- بخش دوم (هبه- وصیت- ارث)، تهران: چاپخانه خودکار ایران.
۶. کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۸). دوره حقوق مدنی عقود معین (عطایا)، ج ۳، چ ۱۰، تهران: گنج دانش.
۷. کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۹). وصیت در حقوق مدنی ایران، چ ۲، تهران: گنج دانش.
۸. محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۸۷). بررسی فقهی و حقوقی وصیت، چ ۴، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.

– مقالات

۹. بهزادی، ایرج (۱۳۹۷). قابلیت انتساب ادله الکترونیک. فصلنامه پژوهش‌های حقوقی، دوره ۱۷، شماره ۳۴.
۱۰. ساورائی، پرویز (۱۴۰۰). تحلیل حقوقی جنبه‌های ثبوتی و اثباتی انتساب داده پیام در قانون تجارت الکترونیک ایران. فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۴، شماره ۹۳.
۱۱. مظاهری کوهستانی، رسول و ناظم، علیرضا (۱۳۸۷). ارزش اثباتی داده پیام و امضای الکترونیکی. فصلنامه حقوق تطبیقی، دوره ۰، شماره ۱۵.
۱۲. میرشکاری، عباس و علائی، صابر (۱۴۰۰). ماهیت اثباتی داده پیام‌های الکترونیکی به عنوان ادله اثبات دعوا. فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۴، شماره ۹۶.

– قوانین

۱۳. قانون امور حسبی مصوب ۱۳۱۹
۱۴. قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹
۱۵. قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲
۱۶. قانون ثبت اسناد و املاک مصوب ۱۳۱۰
۱۷. قانون راجع به طرز تنظیم وصیت‌نامه مصوب ۱۳۱۷

- سایر -

۱۸. دادنامه شماره ۷/۱۰۹۲ مورخ ۱۳۷۰/۱۰/۱ صادره از شعبه هفتم دیوان عالی کشور.
۱۹. دادنامه شماره ۱۴۰۰۶۸۳۹۰۰۱۱۸۰۶۱۱۹ مورخ ۱۴۰۰/۸/۲۲ صادره از شعبه ۲۲ دادگاه عمومی حقوقی تهران.

(ب) انگلیسی

- Books

1. H. Sitkoff, Robert; Dukeminier, Jesse (2017). *Wills, Trusts, and Estates*, 10th edition, New York: Wolters Kluwer.
2. H. Sitkoff, Robert; Dukeminier, Jesse (2022). *Wills, Trusts, and Estates*, 12th edition, New York: Wolters Kluwer.
3. Hackney Blackwell, Amy (2008). *The dictionary of essential legal terms*, Illinois: Sphinx Publishing.
4. M. McGovern Jr., William; F. Kurtz, Sheldon; M. English, David (2001). *Wills, Trusts and Estates, Including Taxation and Future Interests*, Minnesota: West Academic Publishing.
5. Zimmermann, Reinhard; G. Reid, Kenneth; J. de Waal, Marius (2011). *Comparative Succession Law*, Vol. 1, Oxford: Oxford University Press.

- Articles

6. Aufseeser, Robert (2018). What Writings Are Adequate to Qualify for Probate?. *Estate Planning Journal*, Vol. 45.
7. Gee, Kyle (2016). Beyond Castro's Tablet Will: Exploring Electronic Will Cases Around the World and Re-Visiting Ohio's Harmless Error Statute. *Probate Law Journal of Ohio*, Vol. 26, No. 4.
8. Banks, Jasmine (2015). Turning a Won't into a Will: Revisiting Will Formalities and E-Filing as Permissible Solutions for Electronic Wills in Texas. *Estate Planning & Community Property Law Journal*, Vol. 8, No. 1.
9. C. Fitzgibbons, John (1967). An Analysis of the History and Present Status of American Wills Statutes. *Ohio State Law Journal*, Vol. 28, No. 2.
10. Clowney, Stephan (2008). In Their Own Hand: An Analysis of Holographic Wills and Homemade Willmaking. *Real Property, Trust and Estate Law Journal*, Vol. 43, No. 1.
11. DeNicolò, Dan (2017). The Future of Electronic Wills. *A Journal of the ABA Commission on Law and Aging (Bifocal)*, Vol. 38, No. 5.
12. Developments in the Law (2018). What Is an "Electronic Will"?. *Harvard Law Review*, Vol. 131.
13. G. Gulliver, Ashbel; J. Tilson, Catherine (1941). Catherine Classification of Gratuitous Transfers. *Yale Law Journal*, Vol. 51, No. 1.
14. Glover, Mark (2014). Decoupling the Law of Will-Execution. *St. Johns Law Review*, Vol. 88, No. 3.
15. H. Langbein, John (1975). Substantial Compliance with the Wills Act. *Harvard Law Review*, Vol. 88, No. 3.
16. H. Langbein, John (1987). Excusing Harmless Errors in the Execution of Wills:

- A Report on Australia's Tranquil Revolution in Probate Law. *Columbia Law Review*, Vol. 87, No. 1.
16. H. Mann, Bruce (1994). Formalities and Formalism in the Uniform Probate Code. *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 142, No. 3.
 17. Hall, Paige (2019). Welcoming E-Wills into the Mainstream: The Digital Communication of Testamentary Intent. *Nevada Law Journal*, Vol. 20, No. 1.
 18. In re Estate of Horton (2019). Recent Cases (In re Estate of Horton). *Harvard Law Review*, Vol. 132, No. 7.
 19. In re Estate of Javier Castro (2014). Deceased (Electronic Will). *Quinnipiac Probate Law Journal*, Vol. 27, No. 4.
 20. J. Hirsch, Adam; C. Kelety, Julia (2020). Electronic-Will Legislation: The Uniform Act versus Australian and Canadian Alternatives. *Probate and Property*, Vol. 34, No. 5.
 21. J. Hirsch, Adam (2021). Models of Electronic-Will Legislation. *Real Property, Trust and Estate Law Journal*, Vol. 56, No. 2.
 22. J. Scalise, Ronald Jr (2020). Will Formalities in Louisiana: Yesterday, Today, and Tomorrow. *Louisiana Law Review*, Vol. 80, No. 4.
 23. Lindgren, James (1990). *Abolishing the Attestation Requirement for Wills*. The North Carolina Law Review, Vol. 68, No. 3.
 24. N. Gary, Susan (2020). The Electronic Wills Act: Facing the Inevitable. *Real Property, Trust and Estate Law Journal*, Vol. 55, No. 3.
 25. S. Boddery, Scott (2012). Electronic Wills: Drawing a Line in the Sand against Their Validity. *Real Property, Trust and Estate Law Journal*, Vol. 47, No. 1.
 26. Sasso, Irma (2018). Will Formalities in the Digital Age: Some Comparative Remarks. *Italian Law Journal*, Vol. 4, No. 1.
 27. W. Beyer, Gerry; G. Hargrove, Claire (2007). Digital Wills: Has the Time Come for Wills to Join the Digital Revolution. *Ohio Northern University Law Review*, Vol. 33, No. 3.
 28. W. Beyer, Gerry; V. Peters, Katherine, "Sign on the [Electronic] Dotted Line: The Rise of the Electronic Will", available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3278363 (last visited on 28/03/2022).

- Acts & Statutes

29. English Statute of Frauds 1676
30. Estates and Protected Individuals Code (Excerpt) Act 386 of 1998
31. Nevada Revised Statutes 2019
32. Ohio Revised Code 2006
33. Uniform Electronic Wills Act
34. Wills Act 1837
35. Wills Act Amendment Act 1852